

AUSTRIJSKA TAJNA POLICIJA U IZGRADNJI POLITIČKIH
I INTELEKTUALNIH ELITA

Ivan PEDERIN

Filozofska fakulteta, HR-23000 Zadar, Obala kralja Petra Krešimira IV 2

IZVLEČEK

Casino je bil ekskluzivni klub za boljšo družbo, v katerega so imeli vstop vsi avstrijski plemiči, uradniki, osebe z avstrijsko vseučiliško diplomom in posvetni duhovniki, ne pa tudi redovniki, obrtniki, ribiči, kmetje ipd. To postavlja pod vprašaj postulat marksistične znanosti, ki vidi v 19. stoletju le meščanstvo in zgolj meščanstvo. V Casinoju se je klepetalo, brale knjige in časopisi, prirejali so se sezonski plesi in se sklepale zakonske zveze. Življenje boljše družbe se je odvijalo med Casinojem, cerkvijo in gledališčem. Gledališče je bilo sredstvo za politično, estetsko in nravstveno vzgojo tega izobraženega višjega sloja, enako pa tudi književnost. Bralce je oblikovala cenzurna politika. Če je bila knjiga ocenjena s transeat, je to pomenilo, da ni bila prepovedana, ni pa je bilo dovoljeno reklamirati. Če pa je bila ocenjena z erga schedam conceditur, je bila prepovedana, a jo je policija izjemoma mogla dati komu v branje. Toda ta se je moral z reverzom obvezati, da je ne bo dal brati nikomur tretjemu. Na ta način je bilo vzgojeno bralstvo kot višji sloj. Posebno vlogo so igrali častniki. Avstrijska c. k. vojska ni imela pomembnejše vloge v vojni zgodovini 19. stoletja, toda opazna je bila v družbi oziroma v Casinoju. Plemiči, posvetni duhovniki in v dokajšnji meri uradniki so bili mestni ljudje. Dostojanstveniki so službovali po malem v Debrecinu, Temišvaru, Milanu ali Zadru in so bili edini pravi nosilci tistega, kar se je imenovalo avstrijska državna misel (der österreichische Staatsgedanke). Tako je bil vzgojen višji sloj, ki bo postal problematičen s pojavom industrializacije in proletariata ter bogatih industrialcev.

Elita je bilo oduvijek i one su bile vjerske, političke, vojne, komercijalne itd. Suvremene elite imaju više od nekih ranijih naglasak na intelektualnosti. U romanu njemačkog prosvjetiteljskog pisca Christopha Martina Wielanda *Die Abderiten* pojavlje se u grčkom gradu Abderi filozof Demokrit kao prosvijetljen čovjek s jedne strane i njegovi sugrađani, koji žive prema predrasudama s druge. Njegovi sugrađani nalaze da je Demokrit smiješan. U ovom romanu pojavljuje se podjela ljudi na elitu,

a to je Demokrit, na malograđane s druge strane, a to su ljudi puni predrasuda. Elita je intelektualna, racionalna. U Goetheovu *Faustu* nalazimo s jedne strane Fausta kao osobu željnu spoznaje i djelovanja koja u vječnom nemiru traga za novim spoznajama i njegovu zaručnicu Margarethe s druge strane. Faust zavede Margarethe koja mu nudi sreću i zadovoljstvo u svom malom, ali ograničenom krugu i ide dalje za spoznajom i djelovanjem. I tu se pojavljuje pojam suvremenog intelektualca s jedne strane i malograđanke. S ova dva prosvjetiteljska djela nastao je suvremeni pojam elite i malograđanstine. Elita je skup posjednika viših intelektualnih spoznaja što svijet gleda iz viših zrenika. Goethe i Wieland bili su slobodni zidari, a slobodni zidari (prve lože osnovane su 1717. u Londonu i 1725. u Parizu) bili su ceh intelektualaca, posjednika idejnog dobra prosvjetiteljstva koji su k tome i živo djelovali u političkom životu svoje odnosne zemlje.

Austrijska tajna policija nije dopustila djelovanje slobodnim zidarima pa ih je progonila, ali je ipak sazdala političke i intelektualne elite. Glavna sredstva te policije bili su *casino*, *cenzura* i *međunarodna špijunaža*. S tim sredstvima tajna je policija odgojila svoje političke i intelektualne elite što nije ostalo bez presudnog utjecaja na znanost i književnost.

Casino je bio klub što je postojao u svakom gradu i bio obično smješten u zgradi u kojoj je bilo i kazalište. Casino je imao članove *ipso facto*, začasne članove i osobe koje su imale pravo biti njegovim članovima i tako su se u casinu našli vrhovi vlasti kao glava mjesne vlasti, predsjednik suda, biskup a onda svi činovnici, svi časnici, osobe s diplomom jednog austrijskog sveučilišta austrijski plemići, kanonici i svjetovni svećenici, ali ne i redovnici. Oni su smjeli dovesti u casino i članove svojih obitelji. Casino je imao pravilnike ponašanja i odijevanja, pa su udate žene morale doći u casino s velom na licu, muškarci u fraku ili smokingu, već prema prilici, u casino se nije smjelo unositi oružje, pušiti se smjelo samo u salonu za pušenje itd. Ukratko rečeno, casino je imao funkciju socijalnog discipliniranja. Običnim danom u casinu su se čitale novine i knjige, diskutiralo se o politici ili književnosti, nedjeljom bi se članovi casina našli u crkvi, a uvečer u kazalištu što je, kako rekosmo, bilo u istoj zgradi, održavali su se i sezonski plesovi koji su bili smotra udavača. Za razliku od činovnika, plemića i svećenika, koji su obično bili mjesni ljudi, časnici u casinu bili su ljudi koji su služili malo u Brnu, pa u Temešvaru ili Milanu, a onda u Zadru i oni su širili osjećaj državnog austrijskog zajedništva, širili su njemački jezik, jer carsko-kraljevska vojska je bila njemačka vojska s većinom njemačkih ili ponijemčenih časnika i širili su bečke oblike i običaje života. Sam casino stvarao je osjećaj društvenog i državnog zajedništva i ocrtavao elitu kao povlaštenu društveni i politički sloj.

Casino je bio klub politički zrelih i odgovornih ljudi. Vanjsko obilježje tog društva nije bilo klasa i na njih se ne može primijeniti pojam građanstva u Marxovom smislu, a ni u Lessingovom smislu, jer za Lessinga je bilo građansko sve što nije bio dvor. Obilježje tog društva bila je naobrazba, a to je značilo završena klasična

gimnazija i sveučilišni studij, te načitanost sa sposobnošću da se raspravlja o pitanjima književnosti. Put do tog stupnja političke zrelosti i članstva u eliti vodio je preko obitelji, očeve knjižnice, klasične gimnazije i sveučilišnog studija i svakako funkcije i službe. U raspravljanju o književnosti i politici valjalo je znati upotrijebiti i latinske aforizme ili poslovice. Valjalo je biti politički ispravan i biti osoba od povjerenja vlasti, pobliže tajne policije. Uloga te policije u oblikovanju te elite nije bila mala, ona je djelovala na pisce preko cenzure, probirala je knjige što su se tiskale u inozemstvu i dopuštala ili zabranjivala njihov uvoz, davala svoje mišljenje kod promaknuća nekog činovnika ili časnika. Djelovala je na sastav repertoara, čitala tekstove što su bili namijenjeni prikazivanju u kazalištu i savjetovala da se ova ili ona riječ ukloni iz teksta, da se izbacili ili preradi neka scena, ako je djelovala sablažnjivo ili je vrijeđala političke i društvene osjećaje gledatelja. Književnost je imala znatnu ulogu u društvu, ona je stvarala društvenu konvenciju, nazore na život. Nije se moglo biti članom elite ako se nije bilo načitan. Književnost je imala društvenu moć. Bitnu ulogu igralo je i znanje stranih jezika, latinskog, što je davalo jedinstvo obrazovanja i bilo osnova za partnerstvo s elitama drugih zemalja, a potom poznavanje živih jezika, kao na pr. talijanskog ili francuskog koje je otvaralo vrata književnosti napisanoj na tim jezicima. Tajna policija je znatno utjecala u stvaranju društvenog ćudoređa i nazora, pobliže u stvaranju korpusa zajedničkih nazora na svijet u kojima se elita ostvarivala.

Književnost je bar u prve dvije trećine XIX. st. bila sredstvo ćudorednog obrazovanja nacije odnosno njezinog predstavničkog sloja koji je sjedio u casinu, pa je glavno geslo svih književnih pravaca do naturalizma bilo horacijevsko *docere delectando*. Prema načelima cenzure književnost je morala biti vezana sa znanošću i njegovati sve što je lijepo i plemenito. Ako su se u jednoj drami našla dva kralja onaj dobri i plemeniti morao je uvijek pobijediti onog opakog i pokvarenog, nemoral nije nikada smio biti prikazan na privlačan način. Književnost je morala biti umjetnički vrijedna, a ne trivijalna pa je cenzura ugušila trivijalni austrijski *Geisterroman* iz baštine Walpoleovog *Castle of Otranto*, ali je bila popustljiva prema znanstvenim i umjetnički vrijednim djelima. Čitanje i književnost nije bilo za mase, što pokazuje i način zabranjivanja. Najteži oblik zabrane *damnetur* rijetko se izricao, najčešći oblici zabrane bili su *transeat* i *erga schedam conceditur*. *Transeat* je značilo da knjiga nije zabranjena, ali je zabranjeno njezino reklamiranje, dok je *erga schedam* značilo da je knjiga po sebi zabranjena, ali policija može iznimno dopustiti pojedincima da je posude na revers i uz obvezu da je neće dati na čitanje trećim osobama. To je drugim riječima značilo da čitanje ostaje ograničeno na manje ili više usku elitu politički pouzdanih i zrelih osoba. Policija je na ovaj način i uz aparat svojih pouzdanika cenzora odgojila manje ili više usku elitu obrazovanih osoba koji su k tome bili i politički zreli, bili su politička i intelektualna elita na koju se državna vlast oslanjala. Izvan te elite ostali su nadobudni i nemirni mladići, svi seljaci, obrtnici, trgovci itd.

Policija je imala i posredne oblike pritiska i prisile, a to je prije svega bio dvoboj. Ako je časnik ili neki činovnik bio uvrijeđen, on bi izazvao onog tko ga je uvrijedio na dvoboj. Ako bi u dvoboju netko poginuo, ubojica bi bio osuđen, ali bi ga car pomilovao. Ako časnik ne bi izazvao na dvoboj, gubio bi čin i članstvo u casinu, što je bila vrlo teška kazna. Ovaj krug ljudi koji su se okupljali u casinu, bio je doduše nositelj države, ali su se iz njega novačili i oporbenjaci. Ako je neka vlast raspisala natječaj za neko činovničko mjesto i na to mjesto se javilo deset natjecatelja, to je značilo da će država dobiti jednog činovnika i devet oporbenjaka. Dvoboj je bio način da se posve nepoćudni i opasni uklone. Puškin i Ljermontov su uklonjeni na taj način.

Pjesnici i umjetnici nisu bili korporacija i nisu kao takvi imali pristupa u casino, a nije se smatralo ni dopustivim da činovnik, osobito ne visoki činovnik piše. Austrijski pisac Ludwig Anzengruber bio je oko 1870 godine policajac. Kad je počeo pisati drame, otpušten je. Elita je bila društvena i intelektualna u isti mah. Međutim, ukidanje cenzure značilo je proširenje kruga osoba na koje se država oslanjala. Ukidanje cenzure značilo je da pisci nisu sve rukopise morali pokazati cenzuri prije tiskanja, moglo se tiskati sve što se htjelo, ali ako je netko tiskao rukopise koji su vrijeđali naprijed navedena načela cenzure, on je mogao biti otpušten, globljen i zatvoren. Sad se pojavio pojam odgovornog urednika koji je morao umjeti ocijeniti da li je neki rukopis podoban za tiskanje ili ne i unaprijed znati da on neće biti zabranjen. Tajna policija je na ovaj način priznala piscima status politički zrelih i pouzdanih osoba i time im dala mjesto u društvu koje je bilo i definirano. Dakako, urednik je morao biti upućen u neke državne tajne, u državnu ideologiju i načela da bi umio ocijeniti što je prikladno za tisak, a što ne. Bio je to savez umjetnika i policije koji nije dugo trajao, pravci kao naturalizam ili simbolizam narušili su taj savez i napravili pisce prosvjednicima i tako je nastao pojam razbarušenog pisca prosvjednika kakav je pisac ostao do danas.

Naprijed smo istaknuli da su se članovi casina dijelili na članove *ipso facto*, na začasne članove i na one koji su po sebi imali pravo upisa u casino što znači da u casinu kao klubu političke i intelektualne elite nisu svi bili jednaki. Austrija je, kako je poznato bila činovnička država, a svako činovništvo ima svoju hijerarhiju. Državu su, kako se to znalo reći, služile tri vojske - jedna vojska sa sabljom, druga za pisaćim stolom i treća na koljenima, a to su bili svećenici. Austrija je bila militaristička, ali je njezina vojska bila utjecajna u casinu, nego li na bojišnici gdje je izgubila važne bitke kao onu kod Magente i Solferina, pa kod Kraljičina Graca, svećenstvo je bilo utjecajno, ali su svećenici bili nešto poput državnih činovnika još od doba Josipa II. Svećenici su bili često cenzori, njih se pitalo za mišljenje o pojedinim ljudima, na pr. o osobama koje su za francuske vlasti bili slobodni zidari pa su tražili rehabilitaciju. Biskupe se pitalo da li casino može biti otvoren do 10 ili do 12 sati navečer, svećenici su bili često nastavnici u školama. U svim tim pitanjima svećenstvo je zapravo posluživalo državnu vlast i nije djelovalo samostalno iz vjerskih načela.

Privatna nadgradnja nad ulicom, Trogir (Foto: I. Benyovsky).

Da bi se objasnila činovnička hijerarhija, odnosno hijerarhija politički zrelih osoba na koje se oslanjala državna vlast, valja vidjeti ustroj austrijske tajne policije koja se službeno zvala *die kaiserlich-königliche Höhere Polizei*, dakle carsko-kraljevska viša policija. Najniža upravna funkcija bio je *pretor*. Pretor je bio osoba koja je znala kako tko diše u gradiću kojem je bio na čelu, pa je o tome javljao višoj vlasti, a to je bio *okružni poglavar* (*Bezirkshauptmann, capitano circolare*). Ovaj bi sabrao izvješća svih pretora pa bi napisao, odnosno dao napisati kompilaciju tih izvješća koju bi onda poslao čelniku mjesne vlasti, a to je bio *guverner, ban*. Ovaj bi sabrao izvješća svih okružnih poglavara i poslao ih predsjedniku *c. k. Dikasterija policije* grofu Josefu Sedlnitzkom u Beč, a kasnije *Najvišoj policijskoj vlasti* (*Oberste Polizeibehörde*) u Beču. S druge strane u Beč su kućnom, dvorskom i državnom kancelaru knezu Clemensu Wenzelu Lotharu von Metternich stizala izvješća iz inozemstva, od ambasada. Ta izvješća bila su sastavljena na temelju *službenih* ili *konfidentskih* podataka. Pod službenim podacima podrazumijevale su se vijesti koje su austrijska diplomatska predstavništva doznala od policije zemlje domaćina. Pod konfidentskim podacima podrazumijevale su se vijesti koje su potjecale od doušnika. Vijesti su na isti način sređivali konzulati, pa ambasade i tako su one stizale u Beč. Beč je bio mjesto u kojem se skupljalo golemo znanje iz cijelog svijeta, jer Austrija je bila zemlja u središtu Europe, koja je morala biti vrlo dobro obaviještena o svemu što se zbivalo u svoj Europi, to više što je Beč bio grad domaćin Bečkog kongresa, a ostao je do kraja XIX. st. najvažniji grad u Europi, važniji i od Berlina, jer u Beču je sazdan novi politički poredak poslije Berlinskog kongresa, Beč je, a ne Berlin privukao u orbitu osovine Beč-Berlin Srbiju, Crnu Goru, Bosnu, Rumunjsku i Italiju i postao središtem tih, rekli bismo protektorata. Osim toga, Beč je bio stožer borbe protiv revolucije i liberalizma. Iz svih tih razloga Austrija je imala jako razgranatu međunarodnu špijunažu i špijunaža je, a ne vojska bila stvarna sila u Austriji koja je dobijala bitke, jer vojska je te bitke na bojnopolju gubila. Na primjer: Crna Gora je bila ruski protektorat, a Rusija je izabrala Crnu Goru za svog partnera na Balkanu, a ne Srbiju jer je Miloš Obrenović bio turkofil koji je Turcima pomagao gušiti ustanke u Bosni. Rusija je upravljala Crnom Gorom preko svog konzula u Dubrovniku Jeremije Gagića. Gagić je podržavao vezu sa Cetinjem preko Kotora, odnosno kuće Lombardić gdje su on ili njegovi ljudi odsijedali prije nego li će otići na Cetinje. Austrija je, odnosno njezin okružni poglavar u Dubrovniku vodila više od pola stoljeća špijunski rat s Rusijom i dobila ga 1872. odnosno 1878. kad je Crna Gora ušla u austrijski protektorat, odnosno kad je Austro-Ugarska okupirala Bosnu i Hercegovinu. Krajem stoljeća bio je austrijski kotarski (tako se on zvao od 1867) poglavar u Dubrovniku Nikola Rendić-Miočević, brat splitskog gradonačelnika. Knjaza Nikolu nagovorio je da uđe u austrijski protektorat Mane Budisavljević, policijski komesar u Kotoru, kasnije i kotarski poglavar. Austrija je dakle vodila mnogo godina špijunski i diplomatski rat protiv Rusije na Balkanu i kad ga je dobila,

ona je okupirala Bosnu s elegantnom, ali vojno beznačajnom operacijom koja je trajala tek mjesec dana. Drugi aspekt tog rata bila je špijunaža u Bosni. Austrija je pratila sve ustanke u Bosni, ispitivala izbjeglice, trgovce, slala agente da joj kažu što je to islam i što je to Turska. Agenti su napisali opširna putopisna izvješća. Onda je Austrija okupirala Bosnu i Hercegovinu i u toj zemlji, gdje je više od jednog stoljeća vladalo potpuno bezakonje, nasilja, ubojstva, mito i sl., zavladao je u toku od mjesec dana mir i red. (Kamo sreće da smo mi Hrvati znali tako u Bosni!) Takvih špijunskih bitki bilo je dakako mnogo u Italiji, Francuskoj, Njemačkoj i u njima su vojevali austrijski agenti.

Izvješća koja su oni slali, a ona se danas nalaze u pismohranama, malo se i samo naoko razlikuju od novinskih članaka, a ta izvješća slala su se u doba, kad je novinstvo bilo nerazvijeno. No to nam može nešto reći o novinstvu. Kad se novinstvo uvođenjem slobode tiska 1848. počelo jače razvijati, članci vrlo slični dojavama agenata, počeli su se pojavljivati u novinama. No onda su se odmah počeli pojavljivati zakoni koji su morali savladati taj povećani stupanj javnosti kod objavljivanja takvih članaka. Tad se pojavila zabrana da se objavljuju podaci o brojnom stanju i naoružanju vojske, zakon kojim se zabranjivalo da se uvrijedi državni poglavar neke strane države i sl. Urednici su pozivani i dobijali su upute. U Beču su izlazile vladine novine koje su služile kao točka orijentacije za mjesne novine. No tu se krila i klica raspada Austrije. Zbog tih i sličnih razloga svak je znao njemački, a njemačko novinstvo stalno se čitalo u zemljama carevine. U Beču međutim nitko nije znao hrvatski, mađarski, poljski i ostale jezike carevine, i nitko nije čitao novine na tim jezicima, ali su se zato čitale novine što su izlazile u Francuskoj, Italiji, Njemačkoj, možda i Engleskoj. Tako se u Beču razvio osjećaj osamljenosti i izgubljenosti koji se jako odrazio u književnosti, na pr. kod Rilkea, pa kod Kafke i dr.

No vratimo se sada ulozi špijunaže u razvijanju činovničke hijerarhije i elita. Već smo istakli da se u Beču gomilalo veliko znanje o Carevini i svijetu. Špijunaža je dakle bila znanje države i sredstvo njezine orijentacije u svijetu. Pojednici tog znanja bili su Sedlnitzky, Metternich, svakako car, onda veliki kancelar Mittrowsky, kasnije Inzaghi i Saurau. To znanje svakako je doprinijelo da je Beč postao takav svjetski grad. U njemu se stvorilo ozračje nadmoći, upućenosti u svijet. Time je Beč postao svjetski grad i dobio sjaj prijestolnice.

To znanje što se gomilalo u Beču sadržavalo je, ako je dolazilo iz tuzemstva podatke o osobama. Javljalo se i bilježilo tko je imao kakvo obrazovanje, koje je tko jezike znao, koliko je novaca imao, tko su bili njegovi rođaci i prijatelji, kakvi su njegovi politički nazoni, da li je odan kući Habsburg ili ne, s kim se često viđa, osobito je važno bilo da li je netko nekad bio slobodni zidar ili ne. Važno je bilo i da li je imao ljubavnicu, te da li mu je žena imala ljubavnika jer policija je pored ostaloga bila i čudoredna ustanova. Ako je negdje u istom stanu ili sobi stanovao nevjenčani par, policija bi uredovala. Ako bi neka udata žena imala ljubavnika, ona bi doživjela

bojkot društva u casinu, morala je dakle dobro paziti da njezina veza ostane skrivena, odnosno nenapadna. Bilo je to društvo koje je imalo svoj osjećaj časti i svoj moral. Ono se smatralo *zdravim*, a jamac i nadzornik tog zdravlja bila je tajna policija. Ako se radilo o osobama u inozemstvu ili emigrantima, onda se još javljalo i bilježilo da li pripadaju nekoj tajnoj prevratničkoj sekti, da li su liberali, tko ih podupire, kakva su njihova politička uvjerenja i načela. Javljalo se o potezima tajnih organizacija, a austrijska policija obično je unaprijed znala kad će u Italiji buknući neka revolucija. U doba kad je novinstvo bilo nerazvijeno, a radija nije bilo, tajna društva i liberali održavali su vezu i monolitnost svojih organizacija putem emisara koji su neprestano putovali od jednog revolucionarnog komiteta do drugog gdje su politički i ideološki izgrađivali članstvo. Tako je nastao pojam profesionalnog političara i urotnika što je postalo zanimanje. U doba kad je osoba što je željela putovati iz Trogira u Šibenik trebala putovnicu, ovi ljudi su uz kazališne družine, glumce i rijetke trgovce bili jedini koji su putovali, a to je bilo važno u doba restauracije i političkog imobilizma.

Ovo znanje koje se gomilalo na stolovima bečkih dikasterija bilo je državno znanje i državna orijentacija u svijetu i vlastitoj zemlji. Elita je bila suvlasnik i sudionik tog znanja. Špijunaža nije bila uzbudljivi i opasni posao koji se obavljao s oružjem, već gomilanje i strpljivo sređivanje i proučavanje podataka slično novinstvu ili znanstvenom radu. Ova izvješća bila su nalik na putopise, mnogi putopisi zapravo su špijunska izvješća; drugi putopisi koji su napisani iz književnih pobuda znali su djelovati u recepciji kao izvor podataka za špijunažu.

Austrija je vrlo budno pratila djelatnost političke emigracije, a osobito budno zbivanja u Turskoj, pa namjere Engleske, Francuske i baš Rusije u Turskoj i na Balkanu.

Funkcija ovog znanja o svijetu i vlastitoj zemlji bila je vrlo važna i velika. O podacima sadržanima u dosijeima zavisila su zaposlenja i unapređenja mnogih ljudi u doba kad se namještenje obično moglo naći jedino u državnoj službi. Mnogi su ljudi otpušteni iz državne službe ili su premješteni, ako su bili politički sumnjivi. Postojala je čitava hijerarhija političkih sumnjivaca. Najteži stupanj sumnjivosti bili su ljudi koji su bili pod javnim nadzorom. Takvi ljudi nisu imali osobnih dokumenata, a to je značilo da im je u svako doba na ulici mogao pristupiti oružnik i od njih tražiti osobne isprave. Ako ih nisu imali, oružnik bi ih odmjerio i sad su bili na ulici na stupu sramote, morali su se crveniti i znojiti jer su bili javno identificirani kao politički sumnjivci. Političkom sumnjivcu moglo se dogoditi da bude premješten, a da ne zna što je zapravo skrivio, pa čak da bude konfiniran. Konfinacija je značilo policijsko naređenje da odu u neki udaljeni mali grad ili čak selo i da tamo prebivaju do daljnjega. Takvi konfinirani sumnjivci dobili bi potporu od vlasti, ali su bili pod najstrožim nadzorom. Nadzor je pored ostalog značio da oni na primjer nisu smjeli sklopiti prijateljstvo s nekom udovicom, a ako bi to i učinili, zaprijetilo bi im se uskraćenjem potpore, a to je značilo da bi ostali posve bez sredstava za život.

Špijunaža je određivala i činovničku hijerarhiju. Naime, znanje koje se gomilalo na stolovima bečkih dikasterija, kasnije i ministarstava imalo je svoju funkciju u državi i dikasteriji bi to znanje prenosili na niže organe vlasti, najprije na čelnike mjesne vlasti, dakle guvernere, kasnije namjesnike itd., već prema tome koliko je ono bilo neophodno da bi oni mogli upravljati zemljom koja im je bila povjerena. Ako se Garibaldi spremao 1860ih godina iskrcati u Dalmaciji, a za to se doznalo u Beču, onda je to svakako valjalo priopćiti dalmatinskom namjesniku da zna poduzeti neophodne korake, da takvo iskrčavanje spriječi. Namjesnik ili guverner bi onda dio onoga što je doznao javljao niže okružnim poglavarima, a oni niže pretorima. To je značilo da je činovnik već prema svom stupnju u državnoj hijerarhiji znao više ili manje državnih tajni, što viši stupanj, to više je znao, a to znanje davalo mu je nadmoć nad nižim činovnikom. Tako je nastao pojam elite u Austriji, a ta je elite bila politička i kulturna. Član takve elite znao je mnogo državnih tajni, bio je k tome i načitan, često je odlazio u kazalište i raspravljao o književnosti i umjetnosti. Sve to davalo mu je rang i osjećaj nadmoći. Ovaj činovnik, koji je k tome nosio i zlatom optočenu odoru imao je dostojanstveno držanje, a gledao je na svijet sa viših zrenika. Dakako, sve ovo nije bilo ni bez opasnosti. Kolike su opasnosti bile može pokazati slučaj Franza Pettera, prvog učitelja njemačkog u Dalmaciji, koji je u Dalmaciju stigao 1823. Car Franjo I., tada već u poodmakloj dobi i blizu smrti, pročitao je neke članke koje je napisao politički emigrant iz Češke Christian Karl Andréé, publicist i izdavač koji je živio u Stuttgartu, zaključio da on mora imati neke dojavnike u austrijskom državnom aparatu i naložio istragu. Franz Petter, koji je službovao u Dubrovniku nije tamo bio zadovoljan, nastojao je dobiti neko bolje mjesto pa je mnogo pisao putopise i sl. Jednom je pisao Andréeu nudeći mu neki rukopis. Tada je okružnom poglavaru u Dubrovniku barunu Ferdinandu von Schaller stigao upit da li se netko iz Dubrovnika dopisuje s inozemstvom. Schaller je odgovorio da se nitko ne dopisuje i dobio vrlo neugodan i ponižavajući ukor jer nije znao da se s inozemstvom dopisivao Petter što je živio u Dubrovniku. Petter je premješten u Split, pozvao ga je k sebi dalmatinski guverner, domaršal barun Franjo Tomašić da ga u razgovoru diskretno sasluša. Petter je pomislio da ga Tomašić zove k sebi zbog iskaza simpatija. Petteru nije dokazana nikakva krivica, no on je ušao u popis sumnjivaca, a to je značilo da on nije mogao dobiti bolje mjesto, da je morao ostati u Dalmaciji koju nije volio. On je umro, a da nije doznao zašto je onako surovo premješten. Policija je ovim i drugim mjerama stvorila ozračje života, književni pravac *biedermayera*, stvorila je stil društva i način njegova postojanja. Ona je k tome bitno utjecala na kulturu i čudorednost toga društva.

Austrija je bila militaristička država, a to je značilo da su vrhovi društva bili velikaši što su k tome imali i neki visoki vojni čin. No već smo istakli kako je prava snaga ove države bila njezina policija i špijunaža, a ne vojska. Austrija nije zveckala sabljom, dapače, ona je brižljivo izbjegavala vojne sukobe, a ako ih ne bi izbjegla,

često je gubila bitke. Posao u policiji nije se osobito poštovao, iako je policija bila ono po čemu je Austrija bila velevlast i ona koja je iznijela pobjede za Austriju. No posao u obavještajnoj službi obećavao je najbrži uspjeh. Major Josip Jelačić vodio je krajem 1830ih godina, dok je bio na službi u Zadru, vojnu obavještajnu službu u Bosni. Na taj način on je postao grof, ban i domaršal. Da nismo imali osobu s takvim političkim iskustvom i znanjem koje je Jelačić stekao u vojnoj obavještajnoj službi ilirizma, možda ne bi ni bilo ili bi on brzo završio neuspjehom. Ovaj Jelačićev posao može objasniti i njegov odnos prema Bosni i Bosnu kao pitanje ilirizma. Većina dalmatinskih guvernera i namjesnika bili su generali koji su došli iz vojne obavještajne službe u Boki, to je bio August vitez von Turszky, barun Lazar Mamula, barun Gavriilo Rodić, barun Stevan Jovanović. Vjerovatno je da su i ostali austrijski generali na ovaj ili sličan način došli do generalskog čina.

Valja sada pitati tko su bili suradnici austrijske policije i zašto su oni to bili. To je pitanje najteže jer je policija običavala čuvati njihovu anonimnost. Pa ipak smo uspjeli doznati da su doušnici često bili pravoslavni svećenici u Bosni, pa crnogorski vladika Petar I. Petrović Njegoš. Oni su svi primali novac za svoje usluge. Austrija je slala uhode u Bosnu koji su putovali kao trgovci i dobijali honorar, vlast je u karantenama ispitivala trgovce i izbjeglice iz Bosne. Kuge nije u Dalmaciji bilo od 1815., a karantene je bilo još duboko u četrdesetim godinama. Možda zato jer je ona bila prikladno mjesto za ispitivanje trgovaca i izbjeglica. Vijest o bitki kod Navarina donio je u Dalmaciju jedan kapetan iz Orebića po svom povratku. Drugačije se o toj bitki nije moglo saznati u doba kad nije bilo ni telegrafa ni telefona. Ugledan savjetnik austrijske vlasti u Dubrovniku bio je franjevac fra Innocenzo Čulić. Čulić je bio jedan od najjačih umova koje smo imali u doba restauracije. On je podnio policiji u Zadru izvješće o svim ljudima koji su u Dubrovniku nešto značili, bio je to pravi *Who is Who in Dubrovnik*. Svaka njegova biografija pravi je biser jer Čulić je bio vrlo obrazovan čovjek. S ovim životopisima uglednih Dubrovčana on je preobrazio Dubrovnik i njegovo društvo koje nije bilo više društvo bogate i slobodne republike, nego austrijske pokrajine. No on je time i drugim spisima učinio još mnogo više. Austrija je modernizirala upravu i prije svega znanstveni aparat u Dalmaciji prema njegovim savjetima, osnovala je muzeje i arhive, dopustila izdavanje časopisa kao na pr. *Zore dalmatinske*. Prava vlast u Dalmaciji nije bio guverner, nego Čulić jer vlast se držala njegovih savjeta. On je time vjerovatno postigao najviše čemu se može nadati savjetnik vlasti. Bio je sam vlast, a žed za vlašću jedan je od najdubljih nagona u čovjeku. Takvih je suradnika i savjetnika policije bilo više, no nisu svi bili tako umni i obrazovani kao Čulić i nisu svi imali toliko uspjeha.

Austrija je bila vrlo točno upućena u sve što je radila i poduzimala emigracije, pa se sad moramo pitati kako je ona to mogla saznati i tko su bili njezini pouzdanci u tajnim društvima. Tajna društva bila su naime tajna za svakoga osim za policiju. Poput policije, i tajna društva imala su vertikalni ustroj, a to je značilo da mali

članovi nisu znali baš ništa o organizaciji čiji su članovi bili. Ako je netko priman na pr. u Njemački savez (*Der deutsche Bund*), njega je primala ćelija od tri starija člana kojima on nije znao imena, nego samo konspirativna imena i morao se obvezati na bespogovornu poslušnost. Postojala je samo jedna kazna - smrtna. Takvi niski članovi malo što su mogli kazati policiji, čak ni ako ih je ona uhitila. Poznat je slučaj Tita Vespasiana Micciarella. On je bio osoba Mazzinijevog povjerenja kojeg je Mazzini poslao na Levant da tamo uhvati vezu s dva visoka austrijska časnika što su se potajno priklonila revoluciji. On je to učinio, ali ih je istodobno prijavio austrijskom *internunciusu* pri Porti pa su oni uhićeni. To su bila braća Bandiera, visoki časnici c. k. ratne mornarice, sinovi Talijana, austrijskog admirala i majke Hrvatice. Oni su uhićeni, osuđeni na smrt i pogubljeni. Kazna je bila to stroža jer su bili sinovi admirala i visoki časnici. Micciarrella je bio osoba od Mazzinijevog povjerenja. Ako imamo na umu da je austrijska špijunaža bila vrlo dobro obaviještena o svemu što se zbivalo u tajnim društvima, nameće se zaključak da su njezini doušnici u tim društvima morali biti članovi tih društava koji su bili u njihovim vrhovima. Tako je Austrija uvijek znala, ako je neki emisar krenuo na neko mjesto da se sastane s istomišljenicima i da ih izgrađuje politički. Ona bi ga uhitila, po svoj vjerovatnosti pridobila za sebe i onda puštala. Austrijska špijunaža i tajna liberalna društva masonskog tipa borila su se kao anđeli dobra i zla, svjetla i tame tijekom bar prve dvije trećine XIX. st.

Mi se moramo pitati zašto austrijska špijunaža nije, kad je već sve znala, nije ugušila tajne organizacije. Razlozi su mogli biti višestruki. Da je ugušila te tajne organizacije u kojima je imala svoje ljude, nikle bi druge i ona bi morala tražiti i pridobijati svoje ljude u tim organizacijama. Postojanje tajnih organizacija bio je dokaz da postoji revolucija s prevratničkim planovima, a onda je bio potreban policijski aparat i špijunaža.

Na jednoj strani postojala je tajna policija koja je uzgojila jednu političku i intelektualnu elitu putem prenošenja znanja koje je potjecalo iz špijunaže. Ali i na drugoj strani nikle su revolucionarne elite društveno-političkih radnika, a to su bili vrhovi tajnih organizacija. Glavno sredstvo borbe tajnih organizacija bilo je novinstvo, publicistika i književnost, na pr. književnost mladonjemačkog pokreta. Na jednoj i na drugoj strani sazđani su temelji suvremenog svijeta. Tajne organizacije sa svojim vertikalnim ustrojem, ćelijama i konspirativnim imenima vodećih članova stvorile su predložak za kasniju Komunističku partiju, dok je austrijska tajna policija postala predloškom za kasnije političke policije totalitarne države, policije koje su uvijek znale što tko misli. Jedna i druga organizacija bila je elitistička, odnosno trebala je političke i obrazovne elite da se na njih oslanja.

U zaključku ćemo se još osvrnuti na ulogu novinstva u državi, ne u emigraciji što smo već dotakli. Novinstvo se, kako rekosmo, samo prividno razlikuje od špijunskih izvješća, a posjedovanje znanja što je potjecalo od tih izvješća davalo je političku i

društvenu moć. Ako je jednom to i takvo znanje predano javnosti, onda je to bio jedan od osnovnih zahtjeva demokracije. Političko znanje nije više bilo ekskluzivnim vlasništvom političkih elita, nije više bilo prerogativ političke i društvene moći, već je moralo biti i postati svakome dostupno. Dakako, to je bilo tek deklarativno tako, a zapravo se to znanje iz novina friziralo i retuširalo pa je novina uskoro postala sredstvom manipuliranja javnosti i sredstvom stvaranja političkih pseudoelita. Nadzor nad tiskom je u doba slobode novinstva zabranjivao na pr. da novine pišu o snazi i rasporedu vojnih snaga i još mnogo toga tako da je slika nacionalnog života i života izvan granica domovine postala manjkavom, ideološki iskrivljenom ili lažnom. Odatle osjećaj nesigurnosti i neudomljenosti u svijetu koji se doživljava kao neshvatljiv u suvremenoj književnosti.

Ovdje valja reći riječ dvije i o književnosti. Književnost je bila sredstvo obrazovanja višeg sloja koji se okupljao u Casinu i to prije svega kazališna književnost. Ljudi što su sjedili u Casinu nedjeljom bi otišli u crkvu, a potom u kazalište, inače bi u slobodno vrijeme čitali, a slobodnog vremena najviše su imale njihove kćeri i supruge. Književnost je nadzirala cenzura koja je mogla neki rukopis odbiti, prihvatiti ili savjetovati prerade. Naprijed prikazani sustav zabrana imao je dalekosežnih posljedica na književnost, knjiga nije više bila samo roba, već idealistički pothvat. Sve ako se ona oslanjala na Horacijevu *docere delectando*, ona je sve više bila upućena na državnu subvenciju, a tu se krila opasnost za književnost koja je sve više postajala sredstvom širenja državne ideologije.

Ovakva književno-politička elita bila je čimbenik činovničke države u kojoj je s jedne strane postojalo činovništvo, svećenstvo i časnički zbor kao elita, a s druge obrtnici, trgovci i seljaci, dakle nerazvijeno gospodarstvo. Ova elita djelovala je u nerazvijenim gradovima. Slika se naglo počela mijenjati s industrijalizacijom, u doba kad su sitni trgovci i obrtnici postali veletržcima i industrijalcima i kad su gradovi postali industrijski velegradovi. Tada je došlo do vrlo burnih prestrajavanja u književnosti koja je prestala biti državnim čimbenikom i postala oznakom jednog oblika oporbenjaštva i prosvjeda. Tad su se pojavili bogati industrijalci koji nisu čitali, Baudelaire ih je zvao *bourgeois*, a Šenoa *njemčarima*, časnici su postali osorni, pojavio se niz vrlo složenih društvenih pojava u gradu koji je postao zamršenim oblikom društvenog, financijskog i političkog života. Pojavili su se napokon i seljaci što su napustili selo i otišli u grad da budu proleter. Tajna policija izgubila je pregled nad društvom i tiskom koji su počeli izgledati kao društvo što se raspada s jedne strane, dok je država počela izgledati kao militaristička i policijska.

LA POLIZIA SEGRETA AUSTRIACA NELLA COSTRUZIONE DELLE ÉLITE
POLITICHE E INTELLETTUALI

Ivan PEDERIN

Facoltà di filosofia, HR-23000 Zadar, Obala kralja Krešimira IV 2

RIASSUNTO

Il Casino era un club esclusivo riservato alla migliore società, al quale avevano accesso tutti i nobili e funzionari austriaci, le persone con una laurea universitaria ed i sacerdoti laici, ma non i monaci, gli artigiani, i pescatori, i contadini, e simili. Ciò pone in questione il postulato della scienza marxista che nel XIX secolo vede solo e unicamente la borghesia. Nel Casino si discuteva, si leggevano libri e giornali, si organizzavano balli di stagione e si concludevano matrimoni. La vita della migliore società trascorreva tra Casino, chiesa e teatro. Il teatro era uno strumento di educazione politica, estetica e morale di questo ceto istruito ed elevato, assieme alla letteratura. Il lettore veniva plasmato dalla censura. Se un libro veniva giudicato con un transeat, significava che non era proibito, ma che non era permesso pubblicizzarlo. Se invece veniva giudicato con un erga schedam conceditur, esso era proibito, ma la polizia poteva in via eccezionale darlo in lettura a qualcuno. Questi tuttavia si doveva impegnare mediante ricevuta a non farlo leggere a terzi. Era questo il modo in cui veniva educato il ceto elevato. Un ruolo particolare veniva svolto dagli ufficiali. L'I. R. esercito austriaco non ebbe un ruolo particolarmente importante nella storia militare del XIX secolo, ma la sua influenza fu notevole nella società, ovvero nell'ambito del Casino. I nobili, i sacerdoti laici e in notevole misura i funzionari erano uomini di città. I dignitari facevano servizio un po' a Debrecen, Timosoara, Milano o Zara ed erano gli unici veri portatori di quello che veniva chiamato il pensiero statale austriaco (der österreichische Staatsgedanke). Così veniva educato il ceto elevato, che diventerà problematico quando sulla scena appariranno l'industrializzazione, il proletariato ed i ricchi industriali.

IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

- Berti, G. (1989):** Censura e circolazione delle idee nel Veneto della Restaurazione. Venezia.
- Pederin, I. (1985):** Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810-1848). Bibliotekarstvo, 31. Sarajevo, 23-33.
- Pederin, I. (1986), (1987):** Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848-1863), Bibliotekarstvo, 32-33. Sarajevo, 106-116, 62-71.
- Pederin, I. (1987):** Dalmatinski pisci, urednici i čitatelji u očima austrijske cenzure. Dubrovnik, 31, 3-4. Dubrovnik, 5-22.

- Pederin, I. (1988):** Dubrovačka životopisna književnost i njezini izdanci. *Croatica Christiana Periodica*, XII., 22. Zagreb, 87-131.
- Pederin, I. (1987), (1989):** Austrijska cenzura od 1810. do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, XXX. Zagreb, 19-44.
- Pederin, I. (1989):** Uloga Innocenza Čulića u gospodarskoj, kadrovskoj i socijalnoj politici nove vlasti u Dubrovniku (1806-1818). *Dubrovnik*, XXXII, 1-2. Dubrovnik, 12-51.
- Pederin, I. (1991):** Životopisna književnost 19. stoljeća u Jadranskoj Hrvatskoj. *Croatica Christiana Periodica*, XV., 28. Zagreb, 55-85.
- Pederin, I. (1992):** Pokušaj prodora na Zapad Crne Gore, Srbije i pravoslavlja u XIX. stoljeću. *Croatica Christiana Periodica* XXVI, 30. Zagreb, 183-223.
- Pederin, I. (1994):** Balkan u doba grčkog ustanka (1821-1829). *Kolo*, IV (CLII), 7/8. Zagreb, 703-727.
- Pederin, I. (1993):** Političko nezadovoljstvo Hrvata, Srba i Talijana za Bachova apsolutizma u Dalmaciji. *Kolo*, III (CLI), 9-10. Zagreb, 841-864.
- Pederin, I. (1993):** Političko nezadovoljstvo u Dubrovniku 1820-1859 (Prema spisima austrijskog političkog redarstva). *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti*, XXXI. Zagreb, 149-156.
- Pederin, I. (1993):** I tentativi di Garibaldi i sollevare i Balcani contro l'Impero Asburgico. *La Cultura nel mondo*, XLVII, 4. Rim, 6-19.
- Pederin, I. (1993):** Austrijska policija u borbi protiv tajnih društava u doba restauracije. *Mogućnosti*, XL, 3-4. Zagreb, 162-174.
- Pederin, I. (1993):** Die Germanistik als umstürzlerische Nationalwissenschaft. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti* (21) (1991/1992). Zadar, 217-234.
- Pederin, I. (1995):** Austrijska policija u borbi protiv masona i tajnih društava poslije srpanjske revolucije (1830) (I), (II). *Hrvatska obzorja*, III, 3 i 4. Zagreb, 665-680, 921-928.